

УДК 351

К. С. КАНТУР

КАРТЕЛІ НА РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано державну політику регулювання картельних домовленостей на ринку нафтопродуктів та з'ясовано, що загрози для вільної конкуренції йдуть не стільки від картельних змов між учасниками ринку, а від урядових інституцій, які не тільки ініціюють узгоджені дії, але і роблять такі об'єднання більш стійкими та небезпечними.

Ключові слова: картелі, антиконкурентні узгоджені дії, конкуренція, ринок нафтопродуктів, державне регулювання.

Government policy of cartels agreements regulation on the fuel market of Ukraine is considered in the article. It was found out that threats for free competition go from government institutions which are not only initiate concerted actions but also make such consolidation more persistent and dangerous rather than from cartels agreement between the participants of fuel market.

Key words: cartels, anticompetitive concerned actions, competition, fuel market, state regulation.

Функціонування ринку нафтопродуктів України відбувається під пильним наглядом державних органів. Особлива увага приділяється запобіганню картельних домовленостей серед підприємств, які працюють у даній галузі. Згідно з українським законодавством, антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, до яких відносять картельні угоди, засуджуються, проте існують численні винятки, які дозволяють державним органам фактично самим організувати картелі і цим самим впливати на певні ринки товарів і послуг. Ці винятки можуть призводити до зловживання державною владою і, як наслідок, неефективного державного регулювання. Звідси виникає питання необхідності правильної оцінки та трактування таких дій.

Проблемам, пов'язаним із картельними домовленостями, приділяють увагу багато вітчизняних дослідників, серед яких З. Борисенко, О. Захарова, С. Валітов, О. Каштанов, О. Костусев, О. Мельниченко, Н. Саніахметова, Т. Удалов. Провідними російськими науковцями по дослідженню антиконкурентних узгоджених дій є такі вчені: С. Авдашева, Н. Розанова, А. Шастітко, К. Тот'єв та ін. Здебільшого вони засуджують такі дії і виступають за посилення державного контролю над картельними домовленостями.

Деякі західні вчені, наприклад, Ротбард Мюррей, Мілтон Фрідман, Юнг-Деок Жеон та інші трактують картелі просто як поширену форму здійснення підприємницької діяльності, які, проте, не мають внутрішньої стійкості. Через це картелі не потрібно розглядати як загрозу для конкуренції.

Існує певна алогічність при створенні картелів підприємствами галузі. Адже завищення ціни підвищує імовірність входу на ринок нових конкурентів, у результаті чого загальні доходи будуть розділені на більшу кількість учасників. Формувати

картель - це означає стимулювати вихід на ринок нових конкурентів, а в цьому не зацікавлений жоден із вже існуючих учасників ринку. Більшу загрозу конкуренції становить держава, яка, забороняючи підприємствам створювати картелі, нерідко сама виступає головним ініціатором створення останніх.

Метою даної роботи є визначення проблематики щодо виявлення та доведення факту картельних домовленостей, а також пошук альтернативних механізмів регулювання антиконкурентних узгоджених дій

Правові засади по запобіганню створення картелів закріплені Господарському кодексі України, Законах України “Про захист економічної конкуренції”, “Про Антимонопольний комітет України”, постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб’єктів господарювання”, Розпорядженні Антимонопольного комітету України “Про затвердження Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб’єктів господарювання” тощо.

В Україні термін картельна змова трактується як антиконкурентні узгоджені дії, які включають як картельні змови, так і будь-які інші узгоджені дії, спрямовані проти конкуренції.

У Законі України “Про захист економічної конкуренції” під антиконкурентними узгодженими діями суб’єктів господарювання розуміється встановлення цін чи умов придбання або реалізації товарів; обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку інвестицій або встановлення контролю над ними; розподіл ринків; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів; усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб’єктів господарювання; застосування різних умов до рівнозначних угод; укладення угод за умови прийняття додаткових зобов’язань, які не стосуються предмета цих угод; обмеження конкурентоспроможності підприємств без об’єктивно виправданих причин [5].

Вчинення антиконкурентних узгоджених дій забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом. Проте на практиці довести факт вчинення картельної змови є надзвичайно складно, оскільки картельні домовленості рідко фіксуються письмово, а здійснюються переважно в усній формі.

Тим більше, фірми можуть розв’язувати проблеми координації за відсутності прямої комунікації. Прикладом такої ситуації є цінове лідерство. Ціновим лідером може бути найбільша фірма або та, якій вдалось досягти найнижчих витрат, хоча це й не обов’язково. Основна ідея цінового лідерства полягає в тому, що лідер відкрито оголошує про свій намір змінити ціну на свою продукцію, а інші фірми, зазвичай, аналогічно змінюють ціни на свою продукцію. Підприємства зацікавлені у збереженні картельної моделі цінового лідерства і прибутки кожної фірми картелю зростають із збільшенням її розміру [7, ст. 24].

В окремих галузях можливе застосування такого прийому, як стандартне правило ціноутворення за принципом “витрати плюс прибуток”. Для підприємств, які працюють на імпорتنій сировині і є майже однакові за розмірами та витратами, таке правило ціноутворення спричиняє встановлення ціни на однаковому рівні для всіх підприємств такої схеми діяльності. Довести факт картельної змови, якого може і не бути за такого прийому, є майже неможливо. Саме таку стратегію ціноутворення можна спостерігати

на ринку нафтопродуктів України. Якщо не брати до уваги вертикально інтегровані підприємства, які володіють власними нафтопереробними заводами, серед яких значне місце посідають такі компанії, як “ТНК-ВР”, “Лукойл” та “Укртатнафта”, то решта великих компаній працюють за однаковою схемою ціноутворення (рисунок).

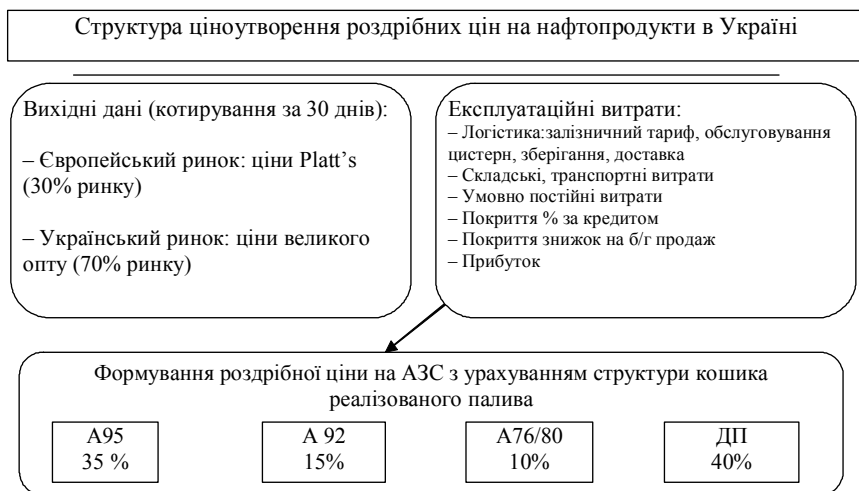

Рисунок. Структура ціноутворення роздрібних цін на нафтопродукти в Україні

Використовуючи дані методики ціноутворення, підприємства можуть одночасно встановлювати ціни на однаковому рівні, і довести факт картельної змови досить складно.

Складності у виявленні картельної змови додає і той факт, що не має чіткого визначення поняття одночасного встановлення і утримання цін на однаковому рівні в часовому вимірі. Одночасне встановлення цін повинне відбуватись в один і той самий час, чи, можливо, з різницею в годину, а може, день чи два. Це може стосуватися і терміну утримання цін на однаковому рівні, який може складати день, тиждень, два тижні чи місяць. Цілком можливе співпадіння встановлення і утримання однакових цін на пальне відповідно до “стандартного правила ціноутворення”.

Також потребує уточнення поняття суттєвості обмеження конкуренції при вчиненні антиконкурентних узгоджених дій. При розгляді справ з приводу порушення законодавства за здійснення картельної змови ступінь суттєвості обмеження конкуренції визначає Антимонопольний комітет України. Дане визначення суттєвості може мати суб’єктивний характер, і при зміні керівництва чи політики держави у сфері регулювання ринку нафтопродуктів можлива зміна трактувань стандартних положень у законодавстві чи в діяльності суб’єктів ринку нафтопродуктів.

Відповідальним органом, який контролює дотримання учасниками ринку чесних правил конкуренції, зокрема недопущення антиконкурентних узгоджених дій, є Антимонопольний комітет України. Звернення споживачів, конкурентів, уряду чи ініціатива самого АМКУ слугує початком розгляду справи по факту порушення антимонопольного законодавства.

Антимонопольний комітет – це орган державної влади, тому, надзвичайно важливо, щоб рішення, які приймає АМКУ, приймалися самостійно, без тиску і втручання інших державних органів. Не можна допускати, щоб політичний чинник мав вплив на процес прийняття рішення Антимонопольним комітетом та на процес оскаржень цих рішень у судах.

Проте законодавством, наприклад, передбачено можливість Кабінету Міністрів України впливати на рішення, прийняті АМКУ. Якщо Антимонопольний комітет заборонив певні узгоджені дії, то підприємства мають можливість звернутись до Кабінету Міністрів України із проханням надати дозвіл на такі дії. Уряд має право дозволяти узгоджені дії, але за умови, якщо учасники узгоджених дій доведуть, що позитивний ефект для суспільних інтересів переважає негативні наслідки обмеження конкуренції [5].

З вищенаведеного можна побачити, що трактування окремих дій як дозволені чи заборонені базуються на суб'єктивному чиннику, тобто залежать від того, хто приймає рішення. Оцінити позитивний ефект для суспільства та негативні наслідки обмеження конкуренції дуже складно, тому даним положенням можна маніпулювати. У законодавстві немає чіткого визначення того факту, що лише антимонопольний комітет відповідає за підтримання конкуренції в країні, уряд завжди має легітимне право втручатись у діяльність антимонопольного комітету [3]. А це спричиняє розмивання відповідальності.

Про факти вчинення антиконкурентних узгоджених дій у формі картельних змов свідчать розслідування, які проводяться Антимонопольним комітетом України. Згідно зі Звітом АМКУ за 2009 р., на антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання як клас припадає приблизно 6 % усіх справ, завершених із визнанням учинення правопорушень у 2005 - 2009 рр. Частка стягнених штрафів складає близько 20 % [1]. І хоча цей відсоток є невеликим порівняно, наприклад, із класом зловживання монопольним становищем, проте більшість справ розпочата саме за антиконкурентні узгоджені дії на ринку нафтопродуктів щодо фіксації та підтримання цін на однаковому рівні впродовж певного часу.

Серед типових справ 2010 р. з вчинення антиконкурентних узгоджених дій, порушених територіальними відділеннями АМКУ, були справи проти таких підприємств, як ПП “ЛУКОЙЛ-УКРАЇНА”, ТОВ “УТН-Восток”, ТОВ “Торговий дім “КОНТИНУМ-ГАЛИЧИНА”, ТОВ “АТАН-КРИМ” тощо через те, що дані суб'єкти господарювання без об'єктивних причин одночасно встановили на однаковому рівні роздрібні ціни на бензин і дизельне паливо. Як зазначається у висновку справ, такі дії призвели до негативних наслідків для споживачів.

Отже, основне звинувачення підприємств полягає в одночасному підвищенні та утриманні на однаковому рівні роздрібних цін на паливо. Проте, як було зазначено, можливе різне тлумачення часового виміру одночасності підвищення та утримання на однаковому рівні цін.

За деяких обставин АМКУ може в межах однієї справи обвинувачувати як у змові, так і у зловживанні спільним домінуючим становищем, як це було у справі 2003 р. проти “Сентози” та “Авіаса” – двох компаній, що займалися роздрібним збутом палива у Дніпропетровській області. Розслідування показало, що ці компанії встановили однакові ціни та одночасно їх змінювали (з різницею в межах однієї години),

хоча мали різних постачальників і різні витрати. У той самий час ціни інших підприємств-конкурентів на цьому ринку були різними і змінювалися в різні моменти. Також було встановлено, що компанії уклали угоду про передачу палива одна одній для роздрібного продажу та про можливість взаємно використовувати паливні картки їх клієнтів. Комітет кваліфікував це як змову та зловживання спільним домінуючим становищем і оштрафував компанії на суму 98 млн грн. На той час це був найбільший штраф в історії АМКУ. Рішення АМКУ було оскаржене в господарських судах. Проте АМКУ все ж таки довів факт злочину, і суд підтвердив законність накладення штрафів на загальну суму 80 млн грн. Але подальші намагання АМКУ стягнути ці штрафи завершилися невдачею через банкрутство цих компаній.

Через вищезазначені неточності та суперечності рішення АМКУ дуже часто піддаються оскарженню в судах. Великі підприємства, в яких працює висококваліфікований штат юристів, оскаржують рішення АМКУ, посиляючись на недостатність представлених комітетом фактів щодо вчинення картельної змови, на необґрунтованість тверджень АМКУ про суттєвість обмеження конкуренції, на неоднозначність визначення одночасності встановлення та підтримання на однаковому рівні цін на пальне.

Одним із прикладів оскарження рішення АМКУ є справа проти “Континент НафтоТрейд” (ТМ WOG), ООО “Альянс Холдинг” (Shell) і ПП “ОККО Нафтопродукт” (ОККО), які звинувачуються Антимонопольним комітетом України за вчинення антиконкурентних узгоджених дій у формі одночасного встановлення та утримання на однаковому рівні цін на пальне. У березні 2011 р. Комітет наклав на ці підприємства штраф у розмірі 1 % від вибору на суму 150 млн грн за те, що з грудня 2010 по січень 2011 рр. одночасно встановлювали та підтримували на однаковому рівні ціни на пальне. (Відповідно до Закону України “Про захист економічної конкуренції” за порушення законодавства за вчинення антиконкурентних узгоджених дій накладаються штрафи у розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб’єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф). Підприємства відкрито виявили свою незгоду із даним рішенням і розпочали процес його оскарження у судах [2].

За 2005 - 2009 рр. у судах було оскаржено близько 11 % всіх справ, з яких близько 9 % було визнано судами частково або повністю недейсними [1]. Отже, якщо за даний період часу органами АМКУ було накладено штрафів на суму 342 149 840 грн, то близько 3,3 млн грн компанії змогли повністю або частково відсудити.

Зважаючи на значні суми накладення штрафу та потенційну ймовірність виграшу в суді, підприємства, проти яких порушується справа, намагаються якщо не виграти в суді, то хоча б затягти процес відтермінування сплати задля ефективного виведення активів і ліквідації підприємства через банкрутство. Як було зазначено вище, до такої схеми вдалися підприємства Дніпропетровської області “Сентоза” та “Авиас” у 2003 р.

Цікавим є той факт, що не лише підприємства можуть створювати картелі, але й уряд. Прикладом діяльності уряду як ініціатора створення картелю є утворення експертно-аналітичної групи, відповідно до підписаного 21 серпня 2006 р. Меморандуму про партнерство між Кабінетом Міністрів України та підприємствами і компаніями, які провадять діяльність на внутрішньому ринку нафти та нафтопродуктів.

І хоча Меморандум спочатку мав більше декларативний характер і визначав загальні проблемні питання функціонування ринку нафтопродуктів, наприклад, такі як стимулювання реконструкції та модернізації НПЗ, покращення якості нафтопродуктів, можливості введення імпортного мита, проте, згодом, через діяльність ЕАГ, став потужним інструментом впливу на непокірних операторів ринку нафтопродуктів.

Експертно-аналітична група з питань функціонування ринку нафти та нафтопродуктів – це постійно діючий орган, який щодавно формує допустимий коридор цін на нафтопродукти. Створення ЕАГ було зумовлене нестабільністю функціонування ринку нафтопродуктів і бажанням уряду впливати на формування ціни на пальне.

З грудня 2006 р. і до цього часу на ринку нафтопродуктів України діє методика визначення “рекомендованих цін на нафтопродукти”, розроблена секретаріатом Експертно-аналітичної групи, і всі підприємства галузі повинні дотримуватись визначеного коридору цін. Таким чином, урядовці, через діяльність ЕАГ, можуть безпосередньо впливати на функціонування ринку нафтопродуктів і тим самим обмежувати можливі зловживання підприємств.

З одного боку, працювати за певною формулою встановлення цін, надзвичайно зручно як уряду, так і операторам ринку. Уряд має можливість у потрібний для себе час призначати винних у черговому підвищенні цін. Для цього потрібно лише заявити, що той чи інший оператор ринку пропонує паливо за роздрібними цінами, які перебувають поза межами визначеного методикою коридору. У такому разі вихід за межі “рекомендованих” цін означає початок розслідування проти компаній, які не відповідають вимогам політичного керівництва країни. Більше того, на сьогоднішній день, уряд починає використовувати висновки ЕАГ як базу для передання інформації правоохоронним органам, що руйнує основні принципи ведення підприємницької діяльності [4].

Для підприємств ринку нафтопродуктів слідування розрахункам ЕАГ може бути вигідним через зменшення фінансування рекламних компаній, зменшення маркетингового штату працівників тощо. Через установлення цін трейдерам не потрібно здійснювати дослідження ринку нафтопродуктів.

З іншого боку, все це спричиняє викривлення ринкового механізму ціноутворення. Великі підприємства відкрито заявляють, що об’єктивна роздрібна ціна реалізації пального перевищує встановлений ЕАГ максимум цін. Так, представництво компанії “Талнафтогаз” наводить розрахунок, згідно з яким об’єктивна ціна реалізації перевищує максимальну ціну ЕАГ щонайменше на 10 % [8].

У результаті виходить, що антимонопольне законодавство України спрямоване на боротьбу з антимонопольними узгодженими діями зі встановлення і фіксації цін, а уряд, фактично, заставляє трейдерів притримуватись визначеного коридору цін.

Із вищевикладеного можна зробити висновок, що механізм боротьби із картельними змовами, який функціонує сьогодні, не є достатньо ефективним. Велика кількість рішень АМКУ не просто оскаржується в судах, але і спростовується через неточності та суперечності законодавства.

Крім того, укладаючи меморандуми із учасниками ринку нафтопродуктів, уряд перетворився на основного ініціатора і гаранта функціонування картелів, що суперечить як чинному законодавству, так і принципам конкурентної політики.

На нашу думку, потрібно переглянути доцільність підписань різного роду меморандумів і витрачання державних коштів на їх реалізацію. Якби держава не створювала бар'єри на ринку і дозволила ринковим саморегулюючим механізмам функціонувати, то зникла б і необхідність витрачання державних коштів на неефективне регулювання.

Література:

1. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>
2. Звіт Антимонопольного комітету України за 2009 рік. – Режим доступу : www.amc.gov.ua
3. Інтерфакс-Україна: інформаційне агентство. – Режим доступу : <http://www.interfax.com.ua>
4. Конкурентне право та політика в Україні: Огляд ОЕСР (00 2008 1 № 3P1), 2008. – № 88923. – Режим доступу : www.amc.gov.ua
5. Огляд економіки України, деяких її галузей та ринків за 9 місяців 2006 р.: III “Універсальна Інвестиційна Група”. – Режим доступу : http://www.uigroup.com.ua/exch/file/review/Ukr_econ_&_some_
6. УкрПетролКонсалтинг: офіційна інтернет-сторінка. – Режим доступу : <http://nefterynok.info>
7. Claude D'Aspremont. On the Stability of Collusive Price Leadership / Claude D'Aspremont, Alexis Jacquemin, Lean Laskold Gabszewicz, John A. Weymark // The Canadian Journal of Economics. – 1983. – Vol.16. – No. 1. – С. 17–25. – Режим доступу : <http://www.uio.no/d'Aspremont%20et%20al%201983.pdf>english/research/interfaculty-research-areas/milen/news-and-events/events/courses/indust_9M_2006_ukr.pdf
8. OilNews: незалежне інтернет-видавництво. – Режим доступу : <http://oilnews.com.ua/news/article8912.html>

Надійшла до редколегії 26.06.2011 р.